

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М. С. Грушевського

Історико-меморіальний музей
Михайла Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"
<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО • Сергій ПЛОХІЙ
Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Сергій БІЛОКІНЬ • Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Галина БУРЛАКА • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Мирон КАПРАЛЬ • Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН
Ігор МЕЛЬНИК • Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК
Всеволод НАУАКО • Світлана ПАНЬКОВА • Руслан ПИРІГ
Валерій СМОЛІЙ • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК
Андрій ФЕЛОНЮК • Варвара ШУЛЬГА

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 4

Книга II

Серія

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ

(листопад 1918 р. — жовтень 1926 р.)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
“СВІТ”
2013

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)
Г91

*Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга» 2013 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України*

Упорядник, автор передмови: *Світлана ПАНЬКОВА*
Автори коментарів: *Олена БОЙКО, Мар'ян МУДРИЙ, Світлана ПАНЬКОВА*

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-847-3 (Т. 4. Кн. II)

© Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України, 2013
© Панькова С. М., передмова, 2013
© Бойко О. Д., Мудрий М. М., Панькова С. М.,
коментарі, 2013
© Видавництво "Світ", дизайн та художнє
оформлення, 2013

РОЗДІЛ І

СТАТТІ, ВМІЩЕНІ
В УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛАХ ТА ГАЗЕТАХ
(«ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК»,
«ГРОМАДА», «ЖИТТЯ ПОДІЛЛЯ»,
«СЕЛО», «НОВЕ ЖИТТЯ»)
(листопад 1918 р. — квітень 1919 р.)

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Ще раз судилося нам пережити величні хвилі відродження Української Республіки силами і заходом робочого українського народу, трудового українського селянства. Саме в роковини проголошення Української Народної Республіки* Центральною Радою піднялось наше селянство рятувати її від панів-гетьманців, що послали їй пригнобили українську свободу й трудовий народ. Славні, великі й вічнопам'ятні хвилі відродження української державності під стягом трудового народу.

Український народ жив державним життям уже тисяча літ тому. Та держава звалась Великим князівством Руським, а ми її звемо звичайно державою Київською, бо Київ був її осередком і в Києві сиділи найстарші князі, що керували тою державою. Заклалася ця держава тому більше як тисяча літ, а як саме, того невідомо в подробицях, тільки бачимо, що тому тисяча літ за часів Олега, Ігоря, Святослава, Володимира в тій державі князі взяли велику силу, а народ одсунули від правління. Бо спирались на воєнну силу, на дружину, котра набиралася з чужинців, з варягів, як їх звали, що приходили з теперішньої Швеції та наймалися на військову службу. Тільки згодом, як перестали приходити ці варяги, як князі поділилися, намножились і ослабли, стали вже більш рахуватися з голосом народу, з вічами, що збиралися в городі, коли траплялась якась небезпека або кривда народові.

Потім Київська держава підупала від усобиць тяжких, від орди степової, а найбільше від хитрощів лукавих князів північних, великоруських, що всяко старалися знищити київську силу та до себе її перетягти. Тоді на Україні вага перейшла до держави Галицько-Володимирської, що мала свій осередок у Галичі, потім у Володимирі-Волинським та Львові. Але і в цій Українській державі народ не мав сили, бо верховодили в ній бояри-поміщики, і через це ту державу легко зломали сусіди — поляки та угри (венгри), злучившись разом, і поділили між собою її землі.

Після того український народ попав у неволю, по найбільшій часті панам польським. Було це для нього великим нещастям. Трудове селянство терпіло ще гірше, як за панування своїх бояр-поміщиків, а весь народ був поневолений, стиснений у своїм житті національним і культурним, бо всякими способами обмежувано мову, віру, школу, права людності української, чого не було, поки була своя держава, хоч і панська та княжа.

Так пройшло кілька віків, не можна було нічого зробити, і тільки з кінцем XVI віку, з 1590-х років, став підійматись трудовий народ, бо знайшов підмогу в козащині, що витворилась над Дніпром за той час.

Тими повстаннями вибився, кінець кінцем, український народ у теперішній Східній Україні, в Київщині, Полтавщині, Чернігівщині, з польського панування за Богдана Хмельницького. Ці землі стали Українською Республікою, що правилась виборним козацьким урядом. Одначе, не всьому трудовому народові було добре в ній. Бо тільки ті, що записалися в козаки та міщани, були вільні. З козацької ж старшини згодом потворились поміщики на польський та на московський спосіб, і ті селяни, що на їх землях осідалися, згодом стали кріпаками, такими, як у Московщині.

На тяжке нещастя зв'язалась Україна з Московщиною за Богдана Хмельницького, щоб відборонитися від Польщі. Москва зломилася умову, котрою Хмельницький застеріг, щоб Україні і під Москвою бути вільною республікою, тільки військом Москві помагати. Щододалі, то більше відбирано всякі права від України, скасовано в 1780-х роках до решти уряд козацький, заведено московське право. Всі стали безправними царськими підданими. Трудовий же народ у всім порівняно з кріпацтвом московським, тяжким несказанно, і тоді ж забрано від Польщі під Москву й інші українські землі, окрім Галичини.

Даремно ціле століття побивалися найкращі сини України, щоб хоч якогось права добитись від Москви. Тільки як Світова війна винищила Росію і піднялась у ній революція, в березні (марті) 1917 року, і заклали українці свою Центральну Раду, стали вони добиватись того, щоб Україна правила сама собою, щоб була у неї автономія. Коли ж російське Временне правительство, наставлене російськими партіями на місце царя, не хотіло на це пристати, Центральна Рада скликала Всеукраїнський з'їзд війська, селян і робітників, поповнилася ними й настановила свій уряд, своїх міністрів, щоб порядкувати Україною. А 20-го листопада (7 ноябрю по старому рахунку) оголосила Україну Народн[ою] Республікою, окремою державою і для постановлення всяких законів скликала Устан[овчі] збори на кінець року.

Спочатку думка була така, щоб ця Українська Республіка зісталась у зв'язку з іншими частинами бувшої Росії — творила разом з ними одну союзню державу, або федерацію. Але ні з Великоросією, ні з іншими частинами бувшої Росії про це не можна було дійти кінця, а Великоросія почала, кінець кінцем, таки справжню війну з Україною. Тоді Центральна Рада, цєбто селяни, робітники і вояки українські разом з партіями українськими і неукраїнськими, 24 січня 1918 року проголосили Україну Народною Республікою* «самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою».

Народною Республікою названо її тому, що в тій республіці не мали правити пани чи багаті люди, буржуазія, а трудовий народ, і його права мали бути в ній забезпечені. Зараз по проголошенні самостійності видано земельний закон, котрим уся земля передавалась трудовому народові, закон про восьмигодинний день і про охорону праці робітників, і інші закони на користь трудового народу приготовлювано. Але такої республіки не хотіли поміщики та багаті, вони змовилися з німцями, і ті 29 квітня розігнали Центр[альну] Раду та настановили гетьманом поміщика Скоропадського. А той покасував закони Центр[альної] Ради, видані на користь трудового народу, і всю управу передав поміщикам та всяким посіпакам, бувшим жандармам та приставам, і вони почали народ катувати і мститися над ним.

Республіки Української нібито не важилися скасувати — тільки слово «Народна» вичеркнули — велике слово! А найбільше називали її просто «державою»¹. А яка саме — по ділах стало видно! Щододалі, то почав гетьман говорити, як колишні царі московські, «ми» та «ми»... А 15 листопада, без сорому казка, таки й просто проголосив, що Україну назад до Росії прилучає!*

¹ Що таке «державою» і які бувають держави, про те далі буде.

Тут директори, вибрані Українським національним союзом для керування справами, проголосили повстання* для відновлення Української Народної Республіки. Селянство наше, трудовий народ український, що й так самотужки все літо боровся з гетьманцями* та німцями, морем піднявся на цей поклик. Організувались полки за почином галицьких січових стрільців*, стала велика армія під проводом отамана Петлюри*, одного з директорів.

Гетьманці під захистом німців відборонювались у Києві, силоміць мобілізувавши всіх молодих людей*. Та не довго протримались, як відступились від них німці, замирившись з Директорією*, і в середині грудня (декабря) вся Україна з Києвом знову стала під властю Української Республіки. Відновилась народна, трудова селянсько-робітничка самостійна Україна, проголошена Центральною Радою рік тому. Вся власть у ній має належати трудовому народові. Тільки ж він, а передусім селянство наше, що її визволило і відновило, мусить цю відновлену Українську Республіку міцно тримати в своїх руках, пильнуючи ладу і порядку, тримаючися згідно і одноставно, щоб, не дай Боже, знову не вирвали її з його рук пани чи свої, чи чужі, як колишня козацька старшина або теперішні гетьманці та німці.

ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНИ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ І НАДНІСТРЯНСЬКОЇ

В річне свято проголошення самостійності України, 22 січня, проголошено важний акт — об'єднання України Наддніпрянської й Надністрянської, що була від неї відлучена довгий час.

Україна Надністрянська, як її названо в цьому акті, досі називалася звичайно австрійською Україною, тому що вона належала до Австро-Угорської імперії. Більша частина її, Галичина з Буковиною, належала до Австрії, Закарпатська ж країна, звана Угорською Україною або Угорською Руссю, належала до Королівства Угорського (або Венгрії), що було зв'язане з Австрією. З них Галичина, разом з Волинню, Поділлям і Київщиною, належала колись до Польщі, і тільки як Польщу ділили при кінці 18 віку, Західне Підкарпатське Подністров'я взяла собі Австрія, а Подністров'я Східне, або Поділля, разом з Волинню й Київщиною забрала Росія.

Таким чином ці землі розділилися літ тому півтораєста. Буковина ж належала здавна до Волощини, або Молдавії, а Закарпатською Україною ще раніше, тому років, може, 800 або 900, заволоділи угорські королі.

Але ці землі — Буковина й Угорська Україна — стояли все в тіснім зв'язку з Галичиною та нашим Поділлям; люди туди звідси переселялись; були зв'язки культурні й церковні, так що вони завсїгди відчували цей тісний зв'язок з Галичиною, а через неї і з іншою Україною.

Завсїгди через це було в них глибоке і гаряче бажання до об'єднання з іншими українськими землями. Про це мріяли тамошні люди — і освічені, і темні селяне, хоч не сміли про це говорити голосно, бо це вважалося за зраду, і власті за це тяжко карали.

у складі О. Керенського, М. Терещенка, І. Церетелі на переговорах у Києві, зафіксовані у II Універсалі УЦР від 3 липня 1917 р. Цей акт суттєво обмежував українську автономію. За нею Генеральний секретаріат визнавався вищим виконавчим органом Тимчасового уряду в справах місцевого самоврядування в Україні. Значно звужувалася компетенція секретаріату, скасовувалися секретарства військових, судових, продовольчих справ, шляхів сполучення, пошт і телеграфів (кількість секретарів загалом скорочувалася з 14 до 9 осіб). Найбільшим утиском було поширення повноважень Генерального секретаріату лише на 5 з 9 українських губерній: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську, Чернігівську (за винятком 4 північних повітів). Таким чином, від України відривалися найбільш розвинені економічно регіони — Харківщина, Донбас, Криворіжжя; райони високотоварного сільського господарства — Херсонщина і Таврія, великі промислові міста — Харків, Катеринослав, Одеса; порти Чорного моря. Інструкція стала перешкодою на шляху формування системи вищої влади в Україні. Новий склад Генерального секретаріату, ухвалений 21 серпня 1917 р. Малою радою та затверджений 1 вересня в Петрограді, змушений був керуватися повноваженнями, які отримав від Тимчасового уряду. Інструкція втратила чинність з поваленням Тимчасового уряду під час жовтневого перевороту 1917 р. (текст Інструкції див.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 213–214).

...після більшовицького повстання, коли Російська держава восім очевидно ровліалась до рєшити — йдеться про виникнення на теренах колишньої Російської імперії продовж 1917–1918 рр. низки національних незалежних держав і державних утворень: УНР, Білоруська Народна Республіка (БНР), Всевелике Військо Донське, Кубанська Народна Республіка, Грузинська Демократична Республіка, Азербайджанська Республіка, Республіка Вірменія, Литовська Республіка, Латвійська Республіка, Естонська Республіка та ін.

с. 19 Невважаючи на всі сі проби опам'ятання неофітів федералізму... — йдеться про кадетів і Протофіс (Всеукраїнська спілка промислу, торгу, фінансів, сільського господарства), які восени 1918 р. стали прихильниками федерації з Росією.

...переворотом 15 надоліста — проголошенням об'єднання України з Росією на предмет відбудування єдиної Росії — йдеться про підписану 14 листопада 1918 р. гетьманом П. Скоропадським грамоту про федерацію з майбутньою небільшовицькою Росією та декларацію новосформованого проросійського уряду С. Гербеля від 15 листопада. «Кінцевою метою буде відновлення великої Росії», — проголошувалося у федеративній грамоті. Виходячи із сутності цієї тези, М. Грушевський і більшість українських істориків трактували грамоту як повернення «єдиної неділимної» Росії. Але існувала й інша думка. Відомий історик права, професор Українського Вільного Університету в Мюнхені О. Юрченко вважав, що намір увійти до складу передбачуваної федерації повертав Україну до політико-правового стану між III і IV Універсалами Української Центральної Ради. А оскільки нової федеративної російської держави на той момент не існувало, її компоненти, в тому числі й Україна, продовжували жити окремим державним життям (*Пиріг Р.* Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. — К., 2011; *Ралдугіна Т.* Федераційна грамота Павла Скоропадського: внутрішні і зовнішні чинники її проголошення // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». — К., 2006. — Вип. 11–12. — С. 111–119; *Юрченко О.* Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правовому аспекті. — Мюнхен, 1971. — С. 210).

Відродження Української Республіки

Вперше опублікована в громадсько-кооперативному і літературному народному журналі: Громада (Київ: Видання Дніпровського Союзу споживчих союзів України). — 1919. — № 1. — С. 2–3. Підпис: *Михайло Грушевський*.

Подається за першодруком.

Стаття, написана для першого числа кооперативного видання «Громада», присвячена головній політичній події поточного моменту — відновленню Української Народної Республіки після перемоги проти гетьманського повстання. Автор подає короткий історичний екскурс боротьби українського народу за національну незалежність та звертається до подій Української революції 1917–1918 рр.

с. 23 Саме в роковини проголошення Української Народної Республіки... — йдеться про початок проти гетьманського повстання, яке розпочалося 15 листопада 1918 р. — за тиждень до річниці проголошення III Універсалу 20 (7) листопада 1917 р. Відозву Директорії від 15 листопада 1918 р. про оголошення антигетьманського повстання див.: Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 — листопад 1920 рр.: Документи і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. — К., 2006. — Т. 2 / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. — С. 374–375.

с. 24 24 січня 1918 року проголосили Україну Народною Республікою... — засідання Малої ради щодо вироблення остаточної редакції Універсалу УЦР з трьох поданих проектів (М. Грушевського, В. Винниченка і М. Шаповала) проходили з 9–11 (22–24) січня 1918 р. 9 (22) січня на засіданні Малої ради, в якому взяли участь тільки українські фракції, сформували спільну редакцію. З 5-ї год. 10 (23) січня і до 11 (24) січня засідання відбувалися разом з неукраїнськими фракціями при зачинених дверях. Урочисте проголошення Універсалу відбулося 11 (24) січня, хоча офіційною датою вважають початок обговорення та формування остаточної редакції — 9 (22) січня. Під цією датою IV Універсал і був опублікований.

А 15 листопада... таки й просто проголосив, що Україну навад до Росії прилучає! — йдеться про грамоту, оприлюднену гетьманом П. Скоропадським 14 листопада 1918 р., яка повідомляла про нову державну орієнтацію, зокрема, про федеративний зв'язок України з майбутньою небільшовицькою Росією. Наступного дня, 15 листопада, з'явилась програма діяльності нового проросійського кабінету — декларація уряду С. Гербеля. Того ж дня був оголошений універсал С. Петлюри про початок повстання проти гетьмана П. Скоропадського. На відміну від усталеного в історіографії стереотипу, сучасні дослідники не вважають федеративну грамоту безпосереднім приводом до антигетьманського повстання. Його готували вже давно, таємно, спрямовуючи на відновлення республіканського устрою в Україні. Проте, грамота справила значний вплив на його розвиток, поширила коло учасників. Детально див.: *Бойко О.* Український Національний союз і організація протигетьманського повстання // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. — К., 2002. — С. 157–186; *Ралдузіна Т.* Федеративна грамота Павла Скоропадського: внутрішні і зовнішні чинники її проголошення // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». — К., 2006. — Вип. 11–12. — С. 111–119.

Що таке «держава» і які бувають держави, про те далі буде — йдеться про статтю Катерини Грушевської «Що таке держава», яка була опублікована в наступному числі часопису (Громада. — 1919. — № 2–3 (31 січня). — С. 10–11).

с. 25 Тут директори, вибрані Українським національним союзом... проголосили повстання... — 13 листопада 1918 р., після заборони П. Скоропадським проведення Національного конгресу, на термінових загальних зборах Українського національного союзу (УНС) В. Винниченко повідомив про підготовлене антигетьманське повстання. Рішення про початок повстання не набрало більшості, тому було ухвалено розпочати його поза УНС. Разом з тим, у виборах Директорії взяли участь представники від усіх партій та організацій. Це був певний політичний маневр з боку УНС: виступаючи фактично противником повстання, союз обрав Директорію та надав їй право керувати цим повстанням. Саме таке «половинчасте» рішення й дало згодом підставу стверджувати, що повстання провадив УНС (*Бойко О.* Український Національний союз і організація протигетьманського повстання. — С. 179–180).

Селянство наше, трудовий народ український, що й так самотужки все літо боровся з гетьманцями... — йдеться про потужний селянсько-повстанський рух 1918 р., який розпочався ще за влади Центральної Ради і тривав весь час існування Української Держави. В його основі лежав протест селянства проти відродження старих аграрних порядків, зокрема поміщицького землеволодіння, підтриманий агітаційно-пропагандистською та організаторською роботою українських лівих есерів і більшовиків у селянському середовищі. Значну частину повстанців становили колишні формування «Вільного козацтва», ліквідованого за наказом гетьманського уряду. Детально див.: *Захарченко П.* Селянська війна в Україні: рік 1918. — К., 1997; *Його ж.* Селянський рух в Україні у контексті антигетьманського повстання (осінь 1918 р.). К, 1997; *Пиріг Р.* Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. — К., 2011. — С. 246–252; *Щербатюк В. М.* Селянський повстанський рух на Київщині 1917–1923 рр.: сучасна історіографія проблеми // УІЖ. — 2010. — № 3. — С. 190–191.

...ва починаю галицьких січових стрільців... — йдеться про курінь Січових Стрільців, створений українцями-військовополоненими австро-угорської армії в листопаді 1917 р. у Києві, командир Є. Ковналець. Згодом був розгорнутий у полк — найбільш дисципліновану і боєздатну частину збройних сил УНР, брав участь в українсько-більшовицькій війні, забезпечував охорону УЦР та урядових установ. Роззброєний німцями після гетьманського перевороту, був відновлений напередодні протигетьманського повстання, у якому відіграв провідну роль.

...стала велика армія під проводом отамана Петлюри... — йдеться про т. зв. Республіканську армію. 15 листопада 1918 р. С. Петлюра видав у Білій Церкві Універсал до українських вояків і козаків, у якому повідомив наказом Директорії про призначення його головним отаманом українського війська. Він закликав гетьманські війська не виконувати розпоряджень командирів і переходити до війська УНР, а всім громадянам і козакам зі зброєю в руках збиратися у військові частини і рухатися на Київ. Протягом місяця Республіканська армія, що складалася переважно з селянських повстанських загонів, зросла за деякими даними до 300 тис. вояків.

...силою мобілізувавши всіх молодих людей — йдеться про Наказ Директорії про мобілізацію до лав армії УНР від 27 листопада 1918 р. Негайній мобілізації підлягали всі чоловіки, що пройшли військову муштру, віком від 20 до 35 років, старшини — до 43 років (див.: Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. — Т. 2. — С. 385–386). Міністр закордонних справ повідомив, що мобілізації підлягають піддани Польщі, Дону, Грузії, Білорусії та Латвії, якщо вони не подали заяви про відмову від українського підданства. Фактично мобілізація провалилася.

...відступились від них німці, замцрившись в Директорією... — йдеться про підписання 28 листопада 1918 р. угоди про перемир'я в районі Києва між уповноваженими Директорії, німецького військового командування та Головної ради солдатських депутатів. Була визначена лінія розмежування, переміщення військ необхідно було здійснити до 18-ї години 29 листопада 1918 р. Негайно мав відбутися обмін полоненими. Німецькі війська гарантували нейтралітет і невтручання у події.

Об'єднання України Наддніпрянської і Надністрянської

Вперше опублікована в журналі: Громада (Київ: Видання Дніпровського Союзу споживчих союзів України). — 1919. — № 2–3. — 31 січня. — С. 4. Підпис: *М.Грушевський*.

Подається за першодруком.

У статті йдеться про Акт злуки — проголошення об'єднання Української Народної Республіки (Наддніпрянська Україна) та Західноукраїнської Народної Республіки (Галичина, Буковина й Угорська Русь) в єдину соборну незалежну українську державу. Урочиста церемонія відбулася 22 січня 1919 р. на Софійському майдані, через рік після проголошення IV Універсалу УЦР. У ній взяли участь члени Директорії, делегати Трудового конгресу, делегація від Західної України, багато киян. Разом з керівництвом Директорії М.Грушевський взяв участь у доленосній події, щиро радів здійсненню споконвічного прагнення українського народу до возз'єднання. Це був і його триумф, адже він так багато зробив для становлення соборної національної держави.

с. 26 ...літом 1918 року погромили американці та французи в англійцями німців... — йдеться про літню кампанію 1918 р. на Західному фронті Першої світової війни. Останній німецький наступ на Марні 15–17 липня був відбитий французькими військами, які згодом перейшли в могутній контрнаступ. Після цього ініціатива повністю перейшла до Антанти. 26 вересня союзники розпочали загальний наступ у Європі, в результаті якого уряд Німеччини на початку жовтня звернувся до президента США В. Вільсона з проханням про перемир'я: воєнно-економічний потенціал Німеччини виявився повністю вичерпаним.

...впала тоді й Австрія. Народи, їй підвласні, повстали теж... — йдеться про поразку Австро-Угорщини, яка 3 листопада 1918 р. капітулювала у Першій світовій війні. Намагаючись врятувати монархію, імператор Карл I 16 жовтня 1918 р. видав маніфест, згідно з яким Австро-Угорщина перетворювалася на «союз національних держав», а народам у її складі надавали національну автономію. Після падіння династії Габсбургів та розпаду імперії на її території в результаті національно-демократичних революцій постали самостійні держави: Австрія, Угорщина, Чехословаччина, Королівство сербів, хорватів і словенців, Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР). Частина земель Австро-Угорщини відійшла до Югославії, Румунії та Польщі.

...Національна рада Галичини заявила своє бажання з'єднатися в Україною нашою в одну нероздільну суверенну Українську Республіку — йдеться про представницький орган українського населення Австро-Угорщини — Українську Національну Раду (УНРаду), яка 19 жовтня 1918 р. проголосила утворення Української незалежної держави (з 13 листопада — ЗУНР), а себе — її вищим органом влади. УНРада, підтримана населенням, вважала головною державною справою об'єднання з Наддніпрянською Україною. Це було єдиним способом порятунку від іноземної загрози. 5 листопада її делегація на чолі з О. Назаруком та В.Шухевичем вирушила до Києва для переговорів з гетьманом П.Скоропадським. Після повалення гетьманського уряду переговори провадилися з Директорією. 1 грудня делегація УНРади й Директорії УНР у Фастові уклала «передвступний договір» про майбутню злуку обох українських держав в одну державну одиницю. 3 січня 1919 р. УНРада прийняла ухвалу про злуку. Для її затвердження на Трудовий конгрес України до Києва прибула делегація ЗУНР у складі 36 осіб. 22 січня відбулося урочисте проголошення Акту злуки ЗУНР і УНР.

Огляд джерел див.: *Калакура Я.* Українська соборність як історіографічна проблема // Соборність як чинник українського державотворення (до 90-річчя Акту злуки). Всеукраїнська наукова конференція. — К., 2009. — С. 63–78; *Тимченко Р.* Відносини УНР і ЗУНР: джерелознавчий аспект // Студії з історії Української революції 1917–1921 років: Збірник наукових праць на пошану доктора

ЗМІСТ

с.ТЕКСТІВ с.КОМ.

Панькова С. «...НІ ХВИЛІ НЕ ВВАЖАВ СЕБЕ ЕМІГРАНТОМ,
ТІЛЬКИ ЗАКОРДОННИМ РОБІТНИКОМ НА НАШІЙ
НАЦІОНАЛЬНІЙ НИВІ»... V

Розділ I. СТАТТІ, ВМІЩЕНІ В УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛАХ ТА ГАЗЕТАХ («ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК», «ГРОМАДА», «ЖИТТЯ ПОДІЛЛЯ», «СЕЛО», «НОВЕ ЖИТТЯ») (листопад 1918 р. — квітень 1919 р.)

Роковини 20/7 падолиста 1917	1	375
По шкоді	3	375
Від редакції	5	376
Україна окремішна	14	380
Відродження Української Республіки	15	381
Об'єднання України Наддніпрянської і Надністрянської	23	383
Метеор	25	385
Спільний фронт	27	386
Оздоровлення громадського життя	29	388
Шевченкові роковини	31	390
Шевченкове слово	32	390
В дванадцятю годину	34	391
Привіт	37	391
	37	392

Розділ II. СТАТТІ, ВМІЩЕНІ В ЖУРНАЛІ «L'EUROPE ORIENTALE» («EASTERN EUROPE») — ВИДАННІ КОМПІТЕТУ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ (вересень — грудень 1919 р.)

Ще один звільнений край	39	392
Огідний спадок	41	392
З'їзд народів Росії	42	395
Століття нового українського театру	44	396
Хто примирить Східну Європу?	48	400
Сторіччя Великого українця	50	400
	52	402

Розділ III. СТАТТІ, ВМІЩЕНІ В ЖУРНАЛІ «БОРІТЕСЯ — ПОБОРЕТЕ!» — ОРГАНІ ЗАКОРДОННОЇ ДЕЛЕГАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПАРТІЇ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ (червень—липень 1920 р. — листопад 1921 р.)

Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання...	55	404
Шевченко як проповідник соціальної революції	57	404
Між Москвою й Варшавою	95	410
В першій делегації Української партії соціалістів-революціонерів...	97	411
На село! (Чергові завдання української трудової інтелігенції)	110	414
Драгоманов в політичній і національній розвитку українства	150	419
Пам'яті Паризької Комуні	169	420
До наших спроб співробітництва з УСРР... (29 жовтня 1921 р.)	182	427
До редакції «Вперед»-у у Львові (29 жовтня 1921 р.)	189	427
Відкритий лист Мих[айла] Грушевського... Х.Г.Раковському (15 листопада 1921 р.)	193	428
	195	431

Розділ IV. БРОШУРИ, СТАТТІ ТА ЛИСТИ, ВМІЩЕНІ В АМЕРИКАНСЬКИХ, КАНАДІЙСЬКИХ, АВСТРИЙСЬКИХ, ЧЕСЬКИХ ВИДАННЯХ, ЧАСОПИСАХ ГАЛИЧИНИ («СВОБОДА», «АМЕРИКА», «НАРОДНА ВОЛЯ», «УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС», «ГРОМАДСЬКИЙ ГОЛОС», «НОВИЙ ЧАС» ТА ІНШИХ)	
(квітень—червень 1919 р. — жовтень 1926 р.)	203 435
Українська партія соціалістів-революціонерів.....	205 435
Соціальна і політична боротьба в Україні в 1917—1918—1919 рр.	208 438
Світова війна і революція. Українська Народна Республіка	230 440
Поклик [Комітету незалежної України] (26 липня 1919 р.)	235 449
Лист від професора Мих[айла] Грушевського (23 серпня 1919 р.)	236 450
Лист від М.Грушевського (2 вересня 1919 р.)	238 453
До українців в Америці (27 вересня 1919 р.)	239 455
Проект Українського соціологічного інституту	240 456
Лист від проф[есора] М.Грушевського (30 листопада 1919 р.)	242 459
Лист до американських українців (16 грудня 1919 р.)	243 461
Як допомогти старому краєві у видавництвах	248 465
За Галичину! Відозва до світової демократії... (31 грудня 1919 р.)	250 466
Роковини української незалежності	257 469
До народів цивілізованого світу (15 січня 1920 р.)	259 471
Життєва сила народу	262 473
В справі Українського соціологічного інституту (12 березня 1920 р.)	264 473
Горю України. Лист до американських українців (18 березня 1920 р.)	266 474
Життя Михайла Грушевського від вибуху війни	269 475
Україна, Польща й Росія	273 486
Культурна криза на Україні	276 490
Ліквідація Комітету незалежної України	278 490
Лист від проф[есора] М.Грушевського (20 березня 1921 р.)	283 495
[Лист до Українського музичного товариства «Запорожжя» в Ньюарку] (29 квітня 1921 р.)	288 497
Листи до молоді...	288 498
Від Мих[айла] Грушевського. До шановних земляків в Америці (20 листопада 1921 р.)	303 504
На Новий рік (1 січня 1922 р.)	310 507
З недавнього минулого	312 508
Лист від М.Грушевського (10 квітня 1922 р.)	316 513
Духа не угашайте!.. (19 липня 1922 р.)	318 516
Братам в Америці (10 грудня 1922 р.)	324 519
До Українського Червоного Хреста в Канаді (24 грудня 1922 р.)	328 521
До шан[овних] земляків в Америці [не пізніше 4 квітня 1923 р.]	328 523
В ім'я української культури і українського імені... [бл. 26 квітня 1923 р.]	332 525
З Великої України	335 529
Пекуча справа	336 530
Ганської України не збудувати!	338 530
Від Українського соціологічного інституту	343 532
Подяка [від Союзу «Голодним України»]	344 532
До земляків в Америці (17 лютого 1924 р.)	344 533
[Виступ М.Грушевського на ювілейному засіданні...] (3 жовтня 1926 р.)	345 535

[Заключне слово М.Грушевського, виголошене на ювілейному засіданні...] (3 жовтня 1926 р.)	350	538
Одвертий лист акад[еміка] М.С.Грушевського до учасників його ювілейного свята 3 жовтня	351	538
ДОДАТКИ	355	540
Академічний Дім	357	540
Українське питання	359	541
КОМЕНТАРІ	375	
ПОКАЖЧИК ІМЕН	542	
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	549	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 4. Книга II

Серія «Суспільно-політичні твори»
(листопад 1918 р. – жовтень 1926 р.)

Редактор	<i>Л.Веремієнко</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>І.Сімонова</i>
Коректори	<i>І.Савлук, О.Тростянчин</i>

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк.
Умови. друк. арк. 46,66. Обл.-вид. арк. 40,0.
Тираж 5000 пр. Зам. № 39Г.

Державне підприємство «Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК № 2980 від 19.09.2007 р.

Друк на ТДВ «Патент»
88006 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК № 4078 від 31.05.2011 р.

- Грушевський М.С.
Г91 Твори: У 50 т. / редкол.: П.Сохань, І.Гирич та ін.; голов.
ред. П.Сохань. — Львів : Світ, 2002. —
Т. 4. Кн. II: Серія «Суспільно-політичні твори» (листопад 1918 р.
— жовтень 1926 р.) / упоряд. С.Панькова. — 2013. — 576 с.
ISBN 978-966-603-223-5;
ISBN 978-966-603-847-3 (Т. 4. Кн. II)

Друга книга четвертого тому 50-томного зібрання праць М.Грушевського завершує серію суспільно-політичних творів і вміщує публіцистичний доробок вченого і політика 1918–1926 рр. Основний масив праць — це публіцистика еміграційного періоду історика. Діяльність М.Грушевського на чолі Закордонної делегації Української партії соціалістів-революціонерів, його політичні погляди початку 20-х років відображені в численних публікаціях вченого на сторінках заснованого ним журналу «Борітеся — Поборете!», які становлять окремий тематичний розділ книги. Цінним джерелом вивчення голоду 1921–1923 рр. в Україні стала низка листів М.Грушевського до американських та канадських українців із закликом складати пожертви на підтримку земляків, відомостями про діяльність очолюваного ним Союзу «Голодним України».

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-847-3 (Т. 4. Кн. II)